

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.96>

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК ФОРМИ ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Бондарчук Д.С.,
студентка 3-го курсу
юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Бондарчук Д.С. Загальнотеоретичні засади дослідження зґвалтування як форми злочину проти людяності.

Людяність – це моральна характеристика людини, що дозволяє відрізнити її від інших живих створінь. В цивілізованому суспільстві найвищою цінністю є життя, честь, гідність та свобода, саме ці характеристики роблять нас суб'єктами суспільства. Злочини проти людяності – протиправні діяння, які не просто порушують права людини, а фактично спрямовані на перетворення її із суб'єкта суспільства в об'єкт, знищуючи людяність.

Однією з форм злочину проти людяності є зґвалтування. На даний час ця форма злочину проти людяності вчиняється щодо цивільного населення України. Для ефективного притягнення винних у вчиненні цього злочину до відповідальності на міжнародному та національному рівнях потребує насамперед детального дослідження зґвалтування як форма злочину проти людяності. Саме тому в цій науковій статті детально проаналізовано поняття та ознаки злочину проти людяності, генезу становлення такого явища як зґвалтування у контексті злочинів проти людяності, здійснено кримінально-правову характеристику складу даного злочину відповідно до міжнародних нормативно-правових актів, зокрема Римського статуту.

Важливе значення в цьому дослідженні має проведений аналіз зґвалтування як форми злочину проти людяності у трьох різних аспектах. Першим аспектом є аналіз злочину проти людяності як загальноправової категорії – розкриття поняття та ознак цього злочину. Другий аспект полягає у розкритті значення цього міжнародного злочину, зокрема такої його форми як зґвалтування, через історичну призму, під час світових воєн. І третій аспект – кримінально-правова характеристика складу зґвалтування як форми злочину проти людяності з погляду міжнародного права.

Тож, цей науковий доробок покликаний не лише детально дослідити зґвалтування як форму злочину проти людяності в науковому та практичному значеннях, але й вкотре наголосити на важливості захисту прав людини, а також засвоєнні історичних уроків минулого для належного притягнення винних у вчиненні злочинів проти людяності до відповідальності.

Ключові слова: зґвалтування, злочин проти людяності, відповідальність, широкомасштабний або систематичний напад, цивільне населення.

Bondarchuk D.S. General theoretical principles of the study of rape as a form of crime against humanity.

Humanity is a moral characteristic of a person that distinguishes him from other living creatures. In a civilized society, the highest value is life, honor, dignity and freedom, it is these characteristics that make us subjects of society. Crimes against humanity are unlawful acts that do not simply violate human rights, but are actually aimed at transforming it from a subject of society into an object, destroying humanity.

One of the forms of a crime against humanity is rape. Currently, this form of a crime against humanity is committed against the civilian population of Ukraine. In order to effectively bring those guilty of committing this crime to justice at the international and national levels, it is necessary, first of all, to conduct a detailed study of rape as a form of a crime against humanity. That is why this scientific article analyzes in detail the concept and features of a crime against humanity, the genesis of the formation of such a phenomenon as rape in the context of crimes against humanity, and provides a criminal-legal characterization of the composition of this crime in accordance with international regulatory legal acts, in particular the Rome Statute.

Of great importance in this study is the analysis of rape as a form of crime against humanity from three different aspects. The first aspect is the analysis of a crime against humanity as a general legal category - revealing the concept and features of this crime. The second aspect is to reveal the meaning of this international crime, in particular its form as rape, through a historical prism, during the world

wars. And the third aspect is the criminal-legal characterization of the composition of rape as a form of crime against humanity from the point of view of international law.

Therefore, this scientific work is intended not only to examine in detail rape as a form of crime against humanity in scientific and practical terms, but also to once again emphasize the importance of protecting human rights, as well as learning the historical lessons of the past to properly hold those guilty of crimes against humanity accountable.

Key words: rape, crime against humanity, responsibility, widespread or systematic attack, civilian population.

Постановка проблеми. Злочини проти людяності як один із видів міжнародних злочинів беззаперечно становлять загрозу правам людини. З початком агресії РФ на території України в 2014 році і повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року такі злочини вчиняються щодо цивільного населення нашої держави. З-поміж іншого військові РФ здійснюють масові зґвалтування цивільного населення. Весь світ переконався в цьому в квітні 2022 року після звільнення Бучі, Гостомеля та інших населених пунктів Київщини.

Окрім того 21 серпня 2024 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [1]. Саме в Римському статуті визначено юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та детально регламентовано міжнародні злочини серед яких злочини проти людяності. Тож зараз активно здійснюється імплементація цього міжнародного нормативно-правового акту в національне законодавство. Важливим завданням правників України є притягнення винних у вчиненні зґвалтувань як форми злочину проти людяності на території України до кримінальної відповідальності. Тому це наукове дослідження є надзвичайно актуальними на даний час.

Мета дослідження: виявлення поняття та ознак злочинів проти людяності, дослідження генези становлення такого явища як зґвалтування у контексті злочинів проти людяності, кримінально-правова характеристика складу зґвалтування як форми злочину проти людяності з погляду міжнародного права.

Стан опрацювання проблематики. У зв'язку з ратифікацією Україною Римського статуту та внесенням змін до Кримінального кодексу України, а саме його доповненні ст. 442-1, кількість наукових праць та досліджень на тему злочинів проти людяності набуває ще більшої актуальності. Проте детального дослідження зґвалтування як форми злочину проти людяності досі не проведено. Водночас загалом проблематиці міжнародних злочинів присвятили свої праці такі вітчизняні науковці як: Гутник В.В., Денькович О.І., Кучевська С.П., Мохончук С.М., Попко В.В., Романюк Б.В., Ругало Ю.І. та інші.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «злочини проти людяності» було використано відомим випускником юридичного факультету Львівського університету – Гершем Лаутерпахтом у Нюрнберзькому процесі.

Важливо, що 28 серпня 2024 року Україна ратифікувала Римський статут, у якому закріплено визначення злочинів проти людяності через невичерпний перелік діянь. У ч. 1 ст. 7 Римського статуту подано перелік діянь будь-яке з яких, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу є злочином проти людяності [2].

Принагідно варто зазначити, що застосування саме відкритого преліку діянь, які становлять собою злочин проти людяності, дозволило уникнути низки дискусій, зокрема, щодо визначення кількості таких діянь, адже в різних міжнародних нормативно-правових актах, починаючи з Нюрнберзького статуту, перелік злочинів, що є формами злочинів проти людяності змінювався, а зокрема зростав. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у статті 5 визначав, що злочинами проти людяності є: вбивство, знищення, поневолення, депортація, ув'язнення, катування, насильство, переслідування за політичними, расовими та релігійними мотивами, інші жорстокі дії [3]. А ось у статті 3 статуту Руандського трибуналу до цих злочинів було додано зґвалтування [4]. На відміну від вищезгаданих статутів, Римський статут включив до переліку злочинів проти людяності такі додаткові діяння: сексуальне рабство, примушування до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства (на додаток до зґвалтування); насильницьке зникнення; і злочин апартеїду [5, с. 476]. На основі вищевказаного можемо прослідкувати, що перелік діянь, які становлять собою злочин проти людяності, змінювався залежно від того, які саме злочини проти людяності було вчинено в конкретному випадку і з якою метою створювався той чи інший трибунал.

Отже, з огляду на вищенаведене, пропоную авторське визначення злочинів проти людяності (англ. – *crimes against humanity*) – це вчинення певних заборонених дій в рамках широкомасш-

табного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу. Перелік дій, які можуть бути віднесені до злочину проти людяності є невичерпний.

На основі сформульованого поняття злочинів проти людяності його ознаками є: 1) широкомасштабний або систематичний характер нападу(-ів); 2) спрямованість проти цивільного населення; 3) вчинення в рамках проведення політики держави чи організації; 4) усвідомлення такого нападу; 5) заборона вчинення певних дій та їх нелюдський характер.

Першою ознакою є широкомасштабний або систематичний характер злочинів проти людяності. Так, для того аби діяння відповідало цій ознаці достатньо наявності в нього однієї з характеристик або широкомасштабності, або систематичності. Звичайно, що можливе і їх поєднання.

Щодо терміну широкомасштабний Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії вказав, що термін «широкомасштабний» може означати як широкий географічний простір, в межах якого відбувалися злочини, так і ситуацію, коли злочинні дії відбувалися в межах невеликої території, але були спрямовані на велику кількість осіб [6, с. 38]. Таким чином, широкомасштабність вказує на те, що окремий злочин, наприклад, зґвалтування, але який вчинений як частина широкомасштабного нападу, також є злочином проти людяності.

У випадку відсутності широкомасштабності нападу для того аби таке діяння було злочином проти людяності необхідна систематичність його вчинення. Систематичності характерна продовжуваність або запланована повторність. Таким чином, злочини проти людяності мають організований характер, що свідчить про обов'язковість усвідомлення злочинцем значення вчинюваних дій та наявність в нього умислу.

Другою істотною ознакою є те, що злочини проти людяності обов'язково спрямовуються проти цивільного населення. Цивільне населення не включає військовослужбовців чи інших комбатантів.

Вчинений злочин є злочином проти людяності, якщо він вчиняється як частина політики держави або є складовою політики певної організації, наприклад, політики терористичної організації Ісламська держава Іраку й Леванту тощо. Не обов'язково аби такий злочин був спланований напередодні його вчинення, важливо аби він узгоджувався з політикою держави або організації чи був її реалізацією. Окрім того, така держава чи організація мають фінансувати напад, підтримувати його, скеровувати або іншим чином бути причетними до вчинення злочину проти людяності. При цьому також не обов'язково визнавати свою причетність чи взагалі факт вчинення злочину проти людяності, тож це в жодному разі не звільняє від відповідальності за ці злочини.

Четвертою ознакою злочинів проти людяності є усвідомлення широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення. Даючи наказ на вчинення широкомасштабного або систематичного нападу проти цивільного населення, вчиняючи такий напад, злочинець обов'язково має усвідомлювати характер своїх дій. Тобто, психічне ставлення особи до вчинюваних діянь та їх наслідків має бути у формі умислу. Зазвичай, на умисел вказує і сам широкомасштабний або систематичний характер нападу, адже ця ознака передбачає планування, підготовку тощо, а отже, на усвідомлення як ознаку злочину проти людяності.

Останньою, проте не менш важливою ознакою цього виду міжнародних злочинів є заборона вчинення певних дій та їх нелюдський характер. Перелік таких дій є невичерпним. Вони заборонені на міжнародному та національному рівнях. На нелюдський характер злочинів проти людяності вказує характер посягання, тобто його широкомасштабність або систематичність, спрямованість проти цивільного населення та спрямування на реалізацію політики держави чи організації, а отже усталеність, стійкість та усвідомленість. Окрім того, нелюдський характер злочинів проти людяності проявляється через об'єкти посягання, такі загальнолюдські цінності як життя, особиста недоторканність, свобода, честь та гідність тощо.

Тож, вищевказані поняття та ознаки злочину проти людяності беззаперечно є притаманні і зґвалтуванню як одній із його форм. Наступним, що варто розглянути, на мою думку, є існування такого явища як зґвалтування в контексті злочину проти людяності під час світових воєн.

Так, зґвалтування як форма злочину проти людяності вчинялися під час більшості воєн в світі, адже на це вказує наявність у вчинених діяннях усіх елементів складу такого виду міжнародних злочинів. Однак найбільш масштабними були зґвалтування, що вчинялись під час двох світових воєн. Жертвами цих злочинів були жінки, чоловіки, діти, люди похилого віку.

Перша світова війна, яка була запланована як швидка війна набула затяжного характеру, що призвело до масових зґвалтувань солдатами цивільного населення. Однак зґвалтування було в даному випадку саме злочином проти людства, адже було зброєю, способом залякати населення, підпорядкувати, мало широкомасштабний та систематичний характер і фактично було частиною політики держави-агресора. Вже з перших днів війни, захопивши Бельгію, німецькі солдати почали поширювати на землях цієї держави насильство та страх, вчиняючи масові зґвалтування цивіль-

ного населення. Масштаби цього насильницького злочину почали зростати, коли німецькій армії не вдалось швидко захопити Францію, на що вони розраховували. В невдачі було звинувачено бельгійців, які раніше чинили опір проти німецької окупації, а тому виснажили армію. Помста виражалась в збільшенні насильства, зґвалтувань, що стало реалізацією політики держави. Згодом вчинення зґвалтування поширювались на нові землі інших держав з їх захопленням.

Уроки Першої світової війни не було засвоєно, адже за вчинення зґвалтувань як форми злочину проти людяності винні відповідальності так і не зазнали. Звірства, що відбувались під час Другої світової війни, були не просто порушенням прав людини. Це було знищення прав людини через вчинення злочинів проти людяності, серед яких масштабні зґвалтування, що стали політикою не лише нацистської Німеччини, а й проявились в діях Червоної армії особливо масштабно під час захоплення Берліну. Проте світ довгий час так і не знав правди. Зґвалтування, що вчинялись радянською армією замовчувались та були безкарними. Всім відомі Нюрнберзький та Токійський міжнародні воєнні трибунали над головними нацистськими та фашистськими воєнними злочинцями були судами переможців над переможеними, тому злочини радянської армії не були визнані та лишились безкарними.

Після проведення воєнних трибуналів стала явною необхідність створення міжнародного судового органу, до юрисдикції якого входило б притягнення до кримінальної відповідальності винних керівників держав, організацій, командування, які приймали рішення та давали вказівки на вчинення міжнародних злочинів. Таким органом став МКС, що був створений на основі Римського статуту.

І насамкінець, для повного розкриття загальнотеоретичних аспектів зґвалтування як форми злочину проти людяності доцільно здійснити аналіз складу злочину проти людяності у формі зґвалтування, використовуючи складові встановлені міжнародним кримінальним правом та МКС. Почнемо з об'єктивних елементів. Одним з елементів є діяння – втручання у тіло особи шляхом проникнення, навіть незначного, до будь-якої частини тіла потерпілої особи або злочинця статевим органом, або до анального чи генітального отвору потерпілої особи будь-яким предметом або будь-якою іншою частиною тіла. Важливо зазначити, що у науковій літературі зазначається, що як зґвалтування в контексті злочину проти людяності може бути кваліфіковано як проникнення в тіло потерпілої особи, так і злочинця [5, с. 517]. Не обов'язково доводити відсутність згоди потерпілої особи, як це має місце у національному судочинстві [5, с. 519]. Окрім того, другим об'єктивним елементом називають спосіб, а саме застосування сили, погрози її застосування тощо [5, с. 136]. Проте, вважаю, що цей злочин зазвичай, але не обов'язково вчиняється із застосуванням насильства, сили або погрозою. Ця ознака може бути спрямована на потерпілого або на третю особу. Погроза не обов'язково має бути реалізована чи підтверджена демонстрацією зброї, сили головне аби потерпіла особа сприймала її як реальну, таку що може бути реалізована. Зґвалтування як форма злочину проти людяності може вчинятись як в умовах збройного конфлікту, так і коли він відсутній, наявність воєнного стану також не є обов'язковою. Злочин буде закінченим із моменту вчинення проникнення.

Щодо суб'єктивних елементів, то відповідно до ст. 26 Римського статуту злочинець має бути фізичною дієздатною особою, яка досягла 18 років [2]. Злочинець при вчиненні зґвалтування як форми злочину проти людяності повинен діяти з умислом, тобто усвідомлювати характер своїх дій і передбачати їх наслідки. Важливо, що особа, яка вчиняє проникнення має також усвідомлювати, що цей злочин є частиною широкомасштабного аби систематичного нападу від якого страждає цивільне населення і який є частиною політики держави чи організації.

Останнім елементом аналізованого складу міжнародного злочину, злочину проти людяності, зокрема і у формі зґвалтування, є контекстуальний елемент, який полягає у тому що такий вчиняється у певних умовах, а саме в умовах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення. Нагадаю, що саме контекстуальний елемент відрізняє міжнародний злочин від звичайного кримінального правопорушення, тим паче, що контекстуальний елемент є і однією із розмежувальних ознак між видами міжнародних злочинів, адже кожному міжнародному злочину притаманний свій контекстуальний елемент.

Висновки. Отже, досліджені вище поняття та ознаки повною мірою характеризують злочини проти людяності, вказують на їх суспільну небезпечність, тяжкість та характер, а також дозволяють виокремити самостійне значення злочинів проти людяності як міжнародного злочину. Водночас важливо наголосити, що для ідентифікації злочинів проти людяності, доведення їх вчинення та притягнення винних до відповідальності необхідно встановити кожну з ознак у сукупності з іншими, всі п'ять ознак є обов'язковими.

Вдалось встановити, що довгий час зґвалтування, які вчинялись під час воєн, роглядались як щось другорядне та менш значуще, як злочини, що не варті такої ж уваги як, наприклад, катуван-

ня чи вбивства. Вважаю, що саме таке ставлення до оцінки цих злочинів, відсутність відповідальності кривдників, на жаль, призводила до того, що вчинення цієї форми злочину проти людяності не просто повторювалось, а набувало ще більших, страшніших масштабів.

Можна ствердити, що згвалтування як форма злочину проти людяності достатньо врегульовано на міжнародно-правовому рівні. Склад даного міжнародного злочину має особливості, які мають бути належним чином враховані під час здійснення імплементації до національного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-ix / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#text> (дата звернення: 10.01.2025).
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду: від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#text (дата звернення: 10.01.2025).
3. Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії: від 22.02.1993. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU933_75 (дата звернення: 11.01.2025).
4. Статут Міжнародного трибуналу щодо Руанди: від 08.11.1994. № 955(1994). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU94682> (дата звернення: 11.01.2025).
5. Настільна книга судді: матеріали для розгляду справ про міжнародні злочини. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1687510022Міжнародні%20злочини%20Настільна%20Книга%20Судді.pdf> (дата звернення: 10.01.2025).
6. Ругало Ю.І. Концепт злочинів проти людяності в сучасному міжнародному праві: дис...доктора філос. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 302 с.